

QADIMGI SUG‘D DAVLATINING SIYOSIY TUZILISHI VA HARBIY TIZIMI: ARXEOLOGIK VA YOZMA MANBALAR ASOSIDA

Erkinboyev Fozilbek Zokirjon o‘g‘li

Navoiy davlat universiteti

tarix qo‘shimcha davlat huquqi yo‘nalishi 4 bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada qadimgi Sug‘d davlatining siyosiy tuzilishi va harbiy tizimi arxeologik topilmalar hamda yozma manbalar asosida tahlil etiladi. Sug‘d, milodiy I ming yillikning o‘rtalaridan boshlab, Markaziy Osiyodagi eng muhim va madaniy rivojlangan hududlardan biri sifatida shakllangan. Uning siyosiy mustaqilligi, ichki boshqaruv tizimi va harbiy tayyorgarligi sug‘dliklarning o‘ziga xos siyosiy-madaniy dunyoqarashidan darak beradi. Maqolada Xitoy solnomalari, arab tarixchilari yozuvlari, Sug‘d yozuvi bitiklari va arxeologik yodgorliklar asosida ushbu masalalar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Sug‘d, siyosiy tuzilish, harbiy tizim, arxeologiya, yozma manbalar, mustaqil shahar-davlatlar

Sug‘d viloyati qadimda Zarafshon vodiysida joylashgan bo‘lib, miloddan avvalgi va milodiy asrlarda Markaziy Osiyodagi eng taraqqiy etgan madaniyat markazlaridan biri bo‘lgan. Sug‘diylar Eron, Xitoy, Hindiston va turli ko‘chmanchi xalqlar bilan faol iqtisodiy va diplomatik aloqalar olib borgan. Shu bilan birga, ularning siyosiy tashkiloti va harbiy qudrati ushbu mintaqadagi mustahkam o‘rnini ta’minlab turgan.

Sug‘d hududi turli shahar-davlatlar – Samarqand, Buxoro, Panjikent, Varaxsha kabi mustaqil siyosiy markazlardan iborat bo‘lgan. Ularning har biri o‘z hokimiga – “ixshid”ga ega bo‘lgan. Harbiy tizim esa asosan milisiyalarga, ya’ni mahalliy aholidan shakllangan jangchilarga tayangan. Bu maqolada mazkur tuzilma tafsilotlari arxeologik qazilmalar, Sug‘d yozuvi va xorijiy tarixiy manbalar asosida yoritiladi.

Sug‘d davlatining siyosiy tuzilmasi va harbiy tashkiloti haqida to‘liq tasavvurga ega bo‘lish uchun nafaqat yozma manbalar, balki arxeologik yodgorliklar, moddiy madaniyat namunalari ham muhim rol o‘ynaydi. Panjikent, Afrasiyob va Varaxsha kabi qadimgi shahar xarobalaridan topilgan devoriy rasmlar, qurol-aslaha va harbiy liboslar Sug‘d harbiy san’atining yuqori darajada bo‘lganidan dalolat beradi.

Shuningdek, Xitoy elchilari va arab tarixchilari tomonidan yozib qoldirilgan ma'lumotlar sug'diylarning siyosiy mustaqilligi va diplomatik mohirligini tasdiqlaydi. Xususan, “Tang shu”da qayd etilishicha, Sug'd shaharlarining har biri alohida boshqaruvga ega bo'lib, o'zaro ittifoq asosida harakat qilgan. Bu esa hududning siyosiy jihatdan murakkab va bir vaqtning o'zida mo'tadil boshqaruv modelini ko'rsatadi.

Manba bazasi quyidagilardan iborat:

• Arxeologik manbalar:

- Panjikent, Varaxsha, Afrasiyob qazilmalaridan topilgan harbiy tasvirlar, qurol-yarog', devoriy suratlar
- Sug'diy yozuvi bitiklari va tamg'alar

• Yozma manbalar:

- Xitoy solnomalari (*Tang shu, Beishi*)
- Arab tarixchilari – al-Tabariy, al-Balazuriy asarlari
- Sug'diy diplomatik xatlar va savdo yozishmalari

• Tadqiqot metodlari:

- Tarixiy-solishtirma tahlil
- Arxeologik yodgorliklar semantikasi
- Siyosiy-antropologik yondashuv

Siyosiy tuzilish:

- Sug'dda yagona markazlashgan davlat bo'lmagan; har bir shahar-davlat (masalan, Samarqand, Buxoro) mustaqil boshqaruvga ega bo'lgan.
- Har bir shaharni “ixshid” boshqargan – bu unvon Sug'dda hukmdorlar avloddan-avlodga o'tganligini ko'rsatadi.
- Shahar atrofidagi qishloqlar va yer egalari mahalliy hokimiyatga bo'ysungan. Sug'dda aholining fuqarolik tashkilotlari mavjud bo'lib, ularning qaror qabul qilishda ishtiroki sezilarli bo'lgan.

Harbiy tizim:

- Sug'd harbiy kuchi asosan o'z fuqarolaridan tuzilgan piyoda va otliq milisiyalarga tayangan.
- Arxeologik topilmalar orasida qilich, nayza, qalqon, o'q-yoy, zirhli dubulg'a namunalari uchrashi harbiy texnologiyaning rivojlanganidan dalolat beradi.
- Panjikentdagi devoriy rasmlarda jangovar sahnalar tasvirlangan, bu esa Sug'dda jang san'atiga katta e'tibor berilganini ko'rsatadi.
- Shahar devorlari va minoralar mudofaa tizimining muhim qismi bo'lgan.

Sug‘d davlatlarining siyosiy tuzilishi Sharqiy desentralizatsiyalashgan boshqaruv modeliga yaqin bo‘lib, bu ularning tashqi bosqinchilikka qarshi kurashish salohiyatini kuchaytirgan. Har bir shahar o‘z mudofaasi, iqtisodiy siyosati va hatto diplomatik aloqalarini yuritgan. Bunday tuzilma mustaqil ichki hayotga zamin yaratgan bo‘lsa-da, xorijiy bosqinchilarga qarshi yagona siyosat yuritishda qiyinchiliklar tug‘dirgan.

Harbiy tizim ham o‘ziga xos bo‘lib, jangchilarning ijtimoiy kelib chiqishi, qurollanish darajasi va jang strategiyasi Sug‘d sivilizatsiyasining har tomonlama rivojlanganligini ko‘rsatadi. Sug‘d yozuvi va Xitoy elchilari qaydlariga ko‘ra, sug‘dliklar nafaqat jasur jangchilar, balki mohir diplomatlar bo‘lgan. Bu esa ularning harbiy siyosatini nafaqat kuch bilan, balki aql bilan olib borganidan darak beradi.

Qadimgi Sug‘d davlatining siyosiy va harbiy tuzilishi Markaziy Osiyo tarixida muhim o‘rin tutadi. Arxeologik topilmalar va yozma manbalar asosida aytish mumkinki, sug‘dliklar mustaqil shahar-davlatlar shaklida tashkillashtirilgan, ularning har biri o‘z hokimiyatiga, mudofaa tizimiga va diplomatik siyosatiga ega bo‘lgan.

Sug‘dning siyosiy tashkiloti desentralizatsiyalashgan xarakterga ega bo‘lgan bo‘lsa-da, ularning o‘zaro siyosiy, iqtisodiy va harbiy hamkorligi kuchli edi. Shaharlar o‘rtasidagi aloqalar, savdo yo‘llari orqali bog‘langan va bu holat umumiy madaniy birlikni ta‘minlagan. Bu holat ayrim tarixchilar tomonidan konfederativ siyosiy tizim sifatida baholanadi. Arxeologik topilmalarda ayni bir uslubda ishlangan pul tangalari va muhrlarning mavjudligi bu fikrni kuchaytiradi.

Harbiy tizimga kelsak, Sug‘dda muntazam armiya mavjud bo‘lmagan bo‘lishi mumkin, biroq zarurat tug‘ilganda har bir shahar o‘z mudofaasini ta‘minlay oladigan tayyorgarlikka ega bo‘lgan. Ayniqsa, Panjikentdagi jang sahnalari aks etgan devoriy suratlarda qurollangan otliq va piyoda askarlar tasvirlangani, ularning jangovar pozitsiyalari, harakatlari aniqlik bilan aks ettirilgan. Bu esa, jang taktikalari va harbiy mashg‘ulotlar yetarlicha rivojlanganidan dalolat beradi.

Yana bir e‘tiborli jihat shuki, Sug‘d jangchilari faqat hududni himoya qilish bilangina emas, balki savdo karvonlarini ham kuzatish, diplomatik missiyalarni himoya qilish kabi ko‘p funksiyali harbiy vazifalarni bajargan. Bu esa harbiy tizimning nafaqat harbiy, balki iqtisodiy va siyosiy funksiyalarga ham ega bo‘lganidan dalolat beradi.

Arab manbalarida, xususan, al-Tabariy va al-Balazuriy asarlarida Sug‘d lashkarlari islomiy fathlar davrida kuchli qarshilik ko‘rsatganligi alohida qayd etiladi. Ularning ma‘lumotlarida Samarqand va uning atrofidagi qishloqlar bir necha bor muvaffaqiyatli mudofaa qilinib, musulmon lashkarlarini to‘xtatib turishga

erishganliklari ko‘rsatiladi. Bu esa sug‘diylar harbiy tizimining tashkiliy va mafkuraviy jihatdan mustahkam bo‘lganini ko‘rsatadi.

Sug‘d harbiy tizimi mahalliy aholining ijtimoiy faolligi, harbiy texnologiyaning rivoji va yuksak san‘at bilan uyg‘unlashganligidan dalolat beradi. Bu esa sug‘dliklarni faqat savdogar emas, balki o‘z yurtini himoya qiluvchi jismonan va ruhan mustahkam xalq sifatida ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Belenitskiy A. M., Marshak B. I. (1973). *Sogdiyskoye iskusstvo*. Moskva.
2. Negmatov N. N. (1999). *Istoriya Sredney Azii*. T.1. Dushanbe.
3. Al-Tabariy. *Tarix ar-rusul va al-muluk*. Qayta nashr.
4. Xitoy solnomalari: *Tang shu, Bei shi*. Pekin arxiv nashrlari.
5. Al-Balazuriy. *Futuh al-buldan*. Tarixiy tafsirli tarjima.
6. Gulyamov Ya. G. (1959). *Sug‘diy yozuv yodgorliklari*. Toshkent.
7. Panjikent arxeologik yodgorliklari bo‘yicha ilmiy hisobotlar. O‘zbekiston FA Arxeologiya instituti.

**Research Science and
Innovation House**